

УДК: 94(47+57)«1944/1945»:323.281=162.1

© Лариса Шваб
(м. Луцьк)**ПОЛЯКИ В РАДЯНСЬКИХ ТАБОРАХ: 1944 – 1945 рр.**

У статті йдеться про репресії проти військового й цивільного населення Польщі під час просування армії СРСР на Захід наприкінці Другої світової війни; а також про чисельність, соціальний, персональний й віковий склад ув'язнених в російських таборах учасників підпільної антифашистської боротьби в Польщі.

Ключові слова: репресії, підпілля, антирадянська діяльність, профашистська діяльність, табір.

Лариса Шваб. Поляки в советских лагерях: 1944–1945 гг. В статті говориться о репрессиях против военного и гражданского населения Польши при продвижении советской армии на Запад в конце второй мировой войны, а также о численности, социальном, персональном и возрастном составе заключенных в российских лагерях участников подпольной антифашистской борьбы в Польше.

Ключевые слова: репрессии, подполье, антисоветская деятельность, профашистская деятельность, лагерь.

Larisa Schwab. Poles in Soviet Camps: 1944–1945. The article refers to repression of the military and civilian population of Poland in advance of the Soviet army in the West at the end of the Second World War as well as the number, social, personal and age composition of the prison camps in the Russian members of the underground anti-fascist struggle in Poland.

Key words: repression, underground anti-Soviet activity, pro-fascist activity camp.

Постановка наукової проблеми. Зважаючи на поразку німецької армії на східному фронті й швидке просування Червоної Армії на Захід 1944-го р. бійці Армії крайової очікували на сигнал до початку акції «Буря» («Burza»). В міжчассі, коли німецька армія втратила потугу окупації, а Червона Армія ще не увійшла в Польщу, керівництво підпілля планувало розпочати збройну боротьбу за визволення польських територій, утворити органи правління з представників конспіративної цивільної влади й Армії крайової й зустріти армію Радянського Союзу як легальна й легітимна влада в локальній частині Польщі.

Цілі та завдання дослідження. Виявити основні місця перебування, чисельність, соціальний склад військових і цивільних осіб польської національності, ув'язнених в момент входу радянських військ у Польщу наприкінці Другої світової війни.

У другій половині 1944 р. окремі частини Червоної Армії (ЧА) (*Повна офіційна назва армії СРСР – Червона Робітничо-Селянська Червона Армія. З 25 лютого 1946 р. до 25 грудня 1991 – Радянська Армія*) ввійшли на Віленщину. В межах акції «Буря» («Burza») розпочалася операція «Гостра брама» («Ostra brama»), що мала на меті визволення Віль-

нюса. Перші військові зіткнення виявили нездатність Армії крайової (АК) досягнути воєнних цілей. З радянських донесень відомо, що 20 липня 1944 р., частини ЧА роззброїли на Віленщині 6 тис. солдатів АК. Поразкою АК закінчилася акція на Львівщині. 27 липня ЧА увійшла у Львів. В розмові з командувачем Львівського Округу АК полковником Владиславом Філіпковським (псевдо «Янка») головнокомандувач 3 Українського фронту генерал Іванов (псевдо Іван Серов) зажадав цілковитого роззброєння польських відділів. Розпочалися арешти офіцерського складу АК. В липні 1944 р. частини АК на Люблинщині звільнили Белжець, Коцьк, Любартів, спільно з військами 1 Білоруського фронту – Томашів Любельський, Пулави, Замость, Люблин тощо. Після кількадечних розмов полковник Казімеж Тумідайський (псевдо «Марцін») (командувач Люблинського Округу АК) отримав розпорядження роззброїти свої відділи¹. Розпочалися масові арешти членів цивільної й військової конспірації, цивільних громадян – лікарів, вчителів, духовенства, залізничників. Від жовтня 1944-го до січня 1945 р. на Люблинщині було арештовано 13 тис. 142 особи. Хвиля репресій швидко охопила всю Білосточчину. Протягом кількох днів, між 1-м й 8-м листопада 1945 р., органи «Смерш»² й НКВД арештували 1 тис. 200 солдатів АК³ й інших організацій. Така ж доля спіткала у серпні – вересні 1944 р. частину відділів варшавського Округу АК, а також частин 30 Дивізії піхоти АК Округу Полісся, які йшли на допомогу Варшавському повстанню⁴.

Радянські репресії набрали «законної сили» після утворення Польського комітету національного визволення (ПКНВ), котрий 26 липня 1944 р. підписав умову між Верховним Головнокомандувачем й польською адміністрацією про перехід польського цивільного населення під правничу юрисдикцію СРСР у сфері військових операцій. За безпеку і громадський порядок на зайнятих територіях відповідали керівництво фронтів й структури НКВС. Радянські органи отримали необмежені можливості для репресій та арештів. Дія умови розповсюджувалася на прифронтову смугу 60 – 100 км, окреслену ухвалою Державного комітету оборони СРСР від 20 лютого 1944 р. Уся Люблинщина, таким чином, увійшла в підпорядкування радянській військовій адміністрації. Комендантам територій дозволялося контактувати лише зі структурними підрозділами ПКНВ, якщо таких не було, – зі старостами, війтами, прихильними до ПКНВ⁵.

31 липня 1944 р. Й. Сталін видав директиву за номером 220169, що дозволяла роззброювати й ліквідувати відділи АК, на підставі того, що у них «переховуються німецькі шпигуни». Практичний

бік врегулювала директива номер 75 від 2 серпня 1944 р. Головнокомандувача 1 Білоруського фронту маршала Костянтина Рокоссовського⁶. Арештовані рядові солдати АК до вересня 1944 р. були переведені у резервні частини Війська Польського. Відповідний наказ вийшов від генерала Зигмунта Берлінга, командувача 1 Польської Армії. Згодом аківців почали розміщати в таборах УБ й НКВС – у Скробові, Соколові Підляському, Любліні, Рембрантові, Майданику, Кшесліні⁷. У березні 1945 р. в Прушкові біля Варшави відбувся арешт керівництва Польської підпільної держави. Суд над ними, відомий під назвою «процес шістнадцяти», пройшов у Москві 18 – 21 червня 1945 р. Керівництво підпілля звинувачували у співпраці з німцями, в дійсності це був політичний процес, що мав на меті дискредитувати легальну владу РП у Лондоні.

Від репресій НКВС однаково потерпало цивільне населення. Людей арештовували серед білого дня на вулицях, витягали вночі з будинків, затримували під час так званих «перевірок» (контролю) документів, в комісаріатах міліції, куди люди йшли на вимогу адміністрації, по дорозі до мобілізаційних пунктів тощо. Від серпня до грудня 1944 р. й в січні 1945 р. бушували арешти поляків на Віленщині. Затриманих судили як громадян Радянського Союзу за кримінальним кодексом цієї держави, оскільки на підставі декрету Президії Верховної Ради СРСР від 7 вересня 1940 р. усі особи, котрі проживали в Литві, вважалися громадянами СРСР. Арештованих звинувачували в участі в «польському націоналістичному контрреволюційному підпіллі» (так в радянських документах окреслювалася АК), яке «діяло проти Радянського Союзу на користь Німеччини». Якщо ж діяльність проти СРСР не була доведена, таких осіб відправляли у контрольно-фільтраційні табори (проверочно-фильтрационные лагеря). ПКНВ, прочищаючи поле для власних політичних впливів у 1944 р., опирався на кілька структурних частин: Управління безпеки (УБ), Міліцію Обивательську, військову розвідку «Смерш», три дивізії НКВС й частини ЧА.

Репресованих осіб можна поділити на п'ять категорій: перша – «інтерновані» солдати підпілля, яких розміщали у таборах для військовополонених й інтернованих; рядові й підofiцери переправлялися в табори номер 270 в Боровичах⁸ й номер 43 в Осташкові⁹; керівників й працівників Делегатури уряду вивозили в табір у Рязані. До другої групи належали цивільні особи не підозрювані в конспіративній діяльності. Їх поміщали в контрольно-фільтраційні табори на Донбасі в Сталіногорську й Шатужі¹⁰. До цієї групи зачисляли німців з Гданського Помор'я, Великопольщі, Сльонська, а також цивільні підозрювані у співпраці з німцями¹¹. До третьої категорії належали особи звинувачені в злочинах проти Радянського Союзу. Більшість з них засудили фронтові військові трибунали чи

Спеціальні комісії НКВС (Особое совещание). Їх вивозили до виправних таборів праці (исправительно-трудовых лагерей). Четверту групу становили особи, котрі мешкали на так званих Східних Кресах РП. Після програної акції «Східна брама» їх вивозили в Калугу, а далі скерували в робітничі батальйони ЧА. До п'ятої групи належать арештовані поляки, яких розміщали у так званих батальйонах праці для німців. Це, здебільшого, були лікарі, вчителі, священики – люди інтелігентні, котрі, як справедливо думали, найбільше загрожували новій владі. І все ж серед полонених найбільше виявилось селян, вони становили кістяк АК. Згідно даних, від січня 1944 р. до кінця 40-х рр. на території Польщі (включно із колишніми Кресами) було заарештовано 80 – 95 тис. поляків (сюди не залічені особи інших національностей)¹². Потрібно думати, що факт репресій, вчинених різними радянськими каральними органами після вступу частин ЧА у Польщу, дає підстави польській історіографії в один голос стверджувати про другу окупацію Польщі «советами».

Найбільше полонених концентрувалося в групі таборів під номером 270 навколо Борович (Новгородська область)¹³, що знаходилися у відомстві Головного управління НКВС у справах військовополонених й інтернованих. Сюди скеровували поляків із Люблінського, Келецького, Жешовського, Варшавського воєводств, переважно рядових солдатів АК й Батальйонів Хлопських (БХЛ)¹⁴ (Селянських батальйонів), а також підозрюваних у конспіративній діяльності. 4 тис. 893 особи – перших в'язнів – завезено сюди 13 листопада 1944 р. з Соколова Підляського. У 1944 – 1949 рр. в Боровичах перебувало 5 тис. 795 в'язнів (сюди не зараховано в'язнів-поляків солдатів Вермахту).

Взагалі табір під номером 270 існував від 1942 р., як пересувний прифронтовий табір. У 1944 р. його переформатували в стаціонарний табір. Наприкінці 1944 р. до системи таборів під номером 270 входило 8 підтаборів й 2 менших, так званих «подкомандировки» із загальним числом в'язнів 17 тис. 500 осіб. У червні 1949 р. на підставі розпорядження Міністерства внутрішніх справ (МВС)¹⁵ СРСР номер 00604 табір перетворено на «режимний», тобто з особливо строгим режимом. Тут утримувалися німці, угорці, австрійці, естонці, латиші, чехи, голландці й поляки. До січня 1950 р. через табір пройшло 54 тис. 017 осіб. Після 1946 р. чисельність їх постійно зменшувалася.

Найбільша група осіб перебувала в таборі номер 2 поблизу поселення Устья. В'язні цього табору – німці, угорці, фіни, поляки видобували кам'яне вугілля. Праця в копальнях була надзвичайно важка: в'язні не отримували спеціального одягу, взуття (які мокли й промерзали), застосовували найпримітивніші знаряддя праці – кірку й лопату, працювали у три зміни по 8 год. на добу. Робітники-в'язні ви-

копували шахти в 25 – 30 м в глибину, розміром 6 на 6 м, по сходах туди опускалося п'ятеро робітників і кірками відколнували поклади вугілля. Копальні заповнювали стічні води, тому в'язні працювали по коліна у воді.

В'язні будували також колії, дороги, лінії електропередач для потреб копалень. Деякі в'язні працювали на вирубуванні лісу й переправленні дерева по річці Мсті. В таборах траплялися багато чисельні випадки каліцтва, захворювань і смертей. За статистикою за десять місяців у таборі померло 12,5 % осіб.

Перші звільнення аківців розпочалися в січні 1946 р. Разом з ними в країну повернулися 3 тис. 464 особи¹⁶. У зворотньому напрямку – в Росію – 4 липня 1946 р. вирушив потяг У Верхню Пишму під Свердловськом (нині Єкатеринбург) (Урал) із засудженими поляками, серед них дитина 1945 р. народження¹⁷. Більшість аківців повернулися в Польщу через Брест 7 листопада 1947 р., інші – походженням із Литви – в 1948 – 1949 рр.

Табір номер 4 в Осташкові був організований постановою НКВС 20 січня 1943 р. з лімітом на 4 тис. 300 осіб. Від початку табір діяв як пересувний й призначався для потреб 2 Прибалтійського фронту. Керівництво осіло в Осташкові¹⁸. За наказом НКВС від 28 липня 1944 р.¹⁹ почав діяти як стаціонарний. У 1947 р. до його складу входило 5 підтаборів лімітом 2 тис. 900 осіб кожен²⁰. Поляків вперше в Осташків привезли в грудні 1944 р. Тут перебувало 2 тис. 903 особи, з них 400 жінок й кільканадцятьох дітей. Найбільша група з 1 тис. 516 осіб виїхала в Осташків 14 квітня 1945 р. в табір номер 178 в Дягілеві на Рязанщині²¹. Більшість цих людей повернулася до Польщі в листопаді 1947 р.

Серед польських в'язнів були заможні господарі, вийти, солтиси, котрі походили зі сіл, велика група адвокатів, учителів, урядовців різних рівнів, військові, котрі походили з міст. Найстаршою серед арештованих була особа віком 86 років, наймолодша – 12-ти. Кілька вагітних жінок²²

Табір за номером 178-454 розміщався в передмісті Рязані й був утворений у 1942 р. як спеціальний табір для колишніх солдатів ЧА, які поверталися з полону. В червні 1944 р. він почав діяти як табір для військовополонених. Для поляків призначався окремий табір з лімітом 2 тис. 500 осіб в Канішевських Висілках.

Перший транспорт з поляками потрапив у Рязань в серпні 1944 р. з Люблина. В ньому перебувало 211 солдатів, підфіцерів АК. Наступні 103 особи прибули у вересні із Вільнюса. У цьому таборі в більшості перебували ув'язнені зі Львова, Вільнюса, Люблина, Білостока й з-під Варшави й частина цивільних оскаржених у співпраці з німцями. Тут перебувало керівництво АК, між іншими: генерал бригади Людвік Бітнер, генерал Адам Світальський, полковник Александр Кжижановський, гене-

рал-полковник Владислав Філіпковський, генерал Казімеж Тумідайський, полковник Стефан Червенський, полковник Херонім Сушинський, а також полковник Тадеуш Штумберк-Рихтер – командувач 27 Волинської бригади АК. Певну групу становили представники й працівники Делегатури уряду в країні – Казімеж Пшибишевський – Делегат з Білостокини, Владислав Холева – Люблинський воевода тощо²³.

Умови перебування в рязанському таборі суттєво відрізнялися від умов в інших таборах. Більш за все йому належало грати пропагандистську роль «взірцевого» табору. Польські полонені носили мундири з військовими відзнаками. Діяла внутрішня комендатура й апровізаційна служба, складена з в'язнів. Офіцери звільнялися від робіт, а солдати виконували, здебільшого, будівельно-ремонтні роботи на території табору. Функціонували навчальні класи, артистичні групи, дозволялася релігійна практика. Існували три норми харчування: генеральська (генерали відмовилися від своєї норми на користь офіцерів), офіцерська й солдатська. Норми відрізнялися якістю хліба: офіцери споживали 300 г білого хліба і 300 г житнього, інші – 600 г тільки житнього. Офіцерам видавали більше цукру, жиру, м'яса (багато згадують про низьку якість м'яса), тютюну. Щоденно тричі на день, на сніданок, обід і вечерю, подавали квашену капусту; обов'язкових 0,8 літра супу в'язні часто споживали як другу страву, замість каші²⁴.

За в'язнями «вищої категорії» особливо пильно стежили операційно-слідчі органи, правдоподібно – «Смерш». Стеження особливо посилювалося в травні 1945 р. Підозрюваних у «злочинній діяльності проти ЧА» і «особливо небезпечних» утримували в слідчих ізоляторах, а пізніше переправляли в Рязань. 1945-го – 1947 рр. в таборі 178-454 утримувалося 82 поляки й громадян Польщі. На сьогодні відомо вирок Військового трибуналу для 51-єї особи: 4-х було страчено, 47-ми – позбавлено волі. НКВС утворило в таборі сітку агентів, що цілодобово стежили за «особливо небезпечними». Навіть за таких умов з табору 178-454 в'язні вчинили кілька десятків втеч, кілька з них були вдалими. 845 осіб (перша велика група) покинула табір в січні 1946 р., проте до червня 1947 р. – поодинокі особи²⁵.

Добре відомі два епізоди голодування, які вчинили польські в'язні в рязанському таборі: в березні 1945 й в червні 1947 р. Друга акція розпочалася 28 червня (закінчилася 7 липня). З рапорту міністра МВС Н. Круглова до заступника Голови Ради Міністрів СРСР В. Молотова 7 липня 1947 р. довідуємося про головну причину протестів – негайне звільнення з ув'язнення. Учасники голодування згадували й про вкрай погані умови життя й суворий внутрішній режим. Як свідчать радянські операційні зведення, головними інспіраторами й організатора-

ми голодування були: ген. Біттнер, ген. Світальський, полковники: Мечислав Тур, Тадеуш Калвейт й інші офіцери. У цей час, після примусового спожиття їжі помер ген. Казімеж Тумідайський²⁶. Тоді говорили, що смерть його не випадкова, а підлаштована табірним керівництвом, щоб зламати поляків й припинити протести. Акція закінчилася тим, що більшість офіцерів 6 липня 1947 р. були перевезені в табори у Вологодччину, кількості осіб – у Марійську АРСР²⁷. Звільнення з табору відбувалися протягом вересня – листопада 1947 р.

Питання повернення поляків порушувалися в розмовах ПКНВ з СРСР уже від середини 1944 р. 6 липня 1944 р. була підписана польсько-радянська репатріаційна угода, що дала змогу вже від 1945 р. здійснювати повернення поляків на батьківщину. Багато поляків потрапили під наказ НКВС за номером 00315 від 18 квітня 1945 р., у якому йшлося про звільнення німців, «шпигунство» яких довели. Додаток до наказу НКВС за номером 74/60 від 26 квітня 1946 р. зобов'язував звільнити й відсилати додому поляків (йшлося не лише про німців чи хворих). З інформації народного комісара внутрішніх справ СРСР генерал-полковника Василя Чернишова 27 червня 1945 р. були складені списки поляків, котрі не представляли загрози для уряду Польщі й ЧА. Услід за цим 29 червня НКВС СРСР розпорядився (наказ за номером 103) звільнити рядових членів АК, ув'язнених за незначні злочини. Наказом НКВС СРСР за номером 001301 звільнялися цивільні особи в загальній чисельності 12 тис. 289 осіб. Звільненням передували стеження, підслуховування, допити в спеціальних операційно-слідчих групах НКВС – МВС²⁸.

Після виборів до Сейму в січні 1947 р. прем'єр-міністром став Юзеф Циранкевич. 25 лютого він відбув на чолі польської делегації в Москву для переговорів щодо великої кількості економічних й політичних питань. Між іншим піднімалося питання утримання поляків у радянських таборах. В результаті було досягнуто домовленостей про прискорення повернення поляків на батьківщину. До практичного рішення цього питання довелося чекати кілька місяців, до моменту ухвалення Радою Міністрів СРСР розпорядження за номером 2641-816сс від 26 липня 1947 р. «Про звільнення й повернення до Польщі польських громадян, що знаходяться під наглядом на території СРСР» й відповідного наказу МВС СРСР за номером 00839 від 4 серпня 1947 р.

Ув'язнення мали на меті вилучити потенційних противників комуністичної диктатури у найважливіший момент її становлення. Масові арешти подавляли волю суспільства, котре й без того прагнуло до мирного облаштування життя після жакіть війни. Водночас в'язнів використовували як дармову силу для важкої фізичної праці на вугільних копальнях. Ув'язнення поляків проводилися також з

метою фільтрації – виявлення ворогів Радянського Союзу. Для цього залучалася система підслуховування, донесень, скарг тощо. На підставі доступної інформації відомо, що росіяни утворили агентурну сітку серед в'язнів, котрі й мали доносити на своїх співкамерників. Кожен з агентів виступав під псевдонімом й інформував переважно про настрої, плани втеч, зміст розмов тощо. Агенти писали характеристики в'язнів, а у судових процесах виступали свідками обвинувачення.

Вся суть системи, запроваджувана СРСР, полягала в тому, що полякам, котрих протягом двох років повертали на батьківщину, ніхто не гарантував щасливого перебування. За поверненнями стежили в УБ. Багато з цих людей не знали нового режиму, тому поверталися в підпілля й закінчували новим ув'язненням.

Послаблення режиму наступило після відомих подій – смерті Сталіна й втечі на Захід високопоставленого чиновника УБ Ю. Святла на Захід. Закон про амністію щоправда було ухвалено в квітні 1956 р. У Польщі почалася друга після 1953 р. хвиля лібералізації.

¹ Armija Krajowa. Rozwój organizacyjny / [red. K. Komorowski]. – Warszawa, 1996; Wołkowski J. Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej w latach 1939 – 1945 / J. Wołkowski. – Warszawa, 1996; Więgiński J. W Lwowskiej Armii Krajowej / J. Więgiński. – Warszawa, 1989.

² «Смерш» - скорочення від «Смерть шпіонам». Утворено секретною Постановою Ради народного комісаріату СРСР 19 квітня 1943 р. Назва ряду незалежних один від одного контррозвідальних організацій в СРСР у роки другої світової війни: Головне управління контррозвідки «Смерш» Народного комісаріату оборони СРСР – військова контррозвідка, начальник – В.С.Абакумов, підпорядковувалося безпосередньо Верховному головнокомандувачу збройними силами Й. Сталіну; Управління контррозвідки «Смерш» Народного комісаріату Військово-морського флоту, начальник – генерал-лейтенант П.О.Гладков; Відділ «Смерш» Народного комісаріату внутрішніх справ, начальник С.П.Юхимович.

³ Noskova A. F. NKWD i polskie podziemie / A.F. Noskova. – Warszawa, 1999. - S. 65, 70, 88.

⁴ Gozdawa-Golebiewski J. Zarys działalności obszaru warszawskiego Armii Krajowej, Armija Krajowa. Rozwój... / J. Gozdawa-Golebiewski. – Warszawa, 1991. – S. 48 – 74.

⁵ Gryciuk F., Matusek P. Represje NKWD wobec żołnierzy podziemnego Państwa Polskiego w latach 1944 – 1945 / F. Gryciuk, P. Matusek. – Siedlce, 1995. – T.1. – S. 302 – 308.

⁶ Там же. – S. 108 – 109, 118 – 119.

⁷ Grzelak C., Stańczyk H., Zwoliński S. Bez możliwości wyboru. Wojsko Polskie na froncie wch

odnim 1943 – 1945 / C. Grzelak, H. Stańczyk. – Warszawa, 1993. – S. 52.

⁸ Rogut D. Z dziejów internowanych Polaków w Związku Sowieckim: obóz nr 270 w Borowiczach // Akta Uniwersytetu Łódzkiego, Folia Historyka. – 2001. – Nr 73. – S. 121 – 144.

⁹ Rogut D. Z dziejów internowanych Polaków w Związku Sowieckim: obóz nr 43 w Ostaszku // Dzieje Najnowsze. – 2001. – Nr 2. – S. 79 – 101.

¹⁰ Їх так само поміщали у таборах для військовополонених. З Кракова кількості осіб потрапили в табір номер 516 в Красноводську (Туркменістан). Через кілька місяців його було ліквідовано з огляду на високу смертність в'язнів, викликану критичними умовами життя. З 3 тис. 287 осіб (більшість становили німці – 2 тис. 613 осіб, поляки – 633 особи) у ньому померло 1 тис. 978 осіб, тобто 60 %. Цей табір по праву називають «табором смерті» / (Государственный архив Российской Федерации. Фонд 488/р, опись 1, дело 1, лист 221 – 222).

¹¹ Про це більше: Golon M. Polityka radziecka władz wojskowych i policyjnych na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1945 – 1947 / M. Golon. – Toruń, 2001.

¹² Cisielski S., Materski A., Paczkowski A. Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich / S. Cisielski, A. Materski, A. Paczkowski. – Warszawa, 2002. – S. 26 – 30.

¹³ Табір в Боровичах відноситься до європейської частини таборів ГУЛАГу, зареєстрований під номером 4 в північно-західній частині СРСР. Див список таборів ГУЛАГу в журналі «Столиця», Москва, 1991, №16.

¹⁴ Батальйони Хлопське (Bataliony Chłopskie) – підпільні збройні частини польського народного опору 1940 – 1945 рр. 1944 р. налічували 160 тис. чоловік. Основна мета - оборона населення перед німецьким терором й економічною експлуатацією.

¹⁵ НКВС в 1946 р. реорганізовано в Міністерство внутрішніх справ (МВС).

¹⁶ Index Represjonowanych (IR) : Uwięzieni w Borowiczach / [red. A. Dzieńkiewicz, A. Gurjanow]. – Warszawa, 1997. – Т. IV. – S. 12

¹⁷ Цей контингент перебував у таборі до листопада 1947 р. Далі 770 осіб перевезли у Брест. Через Брест, згодом, повертатимуться інші ув'язнені аківці. Rogut D. Obóz NKWD nr 531 w Swierdłowsku dla internowanych żołnierzy Armii Krajowej // Biuletyn Informacyjny Środowiska Borowiczan. – 2002. – Nr 12. – S. 43 – 46.

¹⁸ В розпалі радянського походу в Польщу 19 вересня 1939 року Лаврентій Берія видав таємний наказ про утворення восьми таборів – до 10 тис.

кожний: в Юхновську, Козельську, Путівлі, Старобільську, Осташкові. Осташків розташований 350 км на північний захід від Москви по лінії Великі Луки - Бологое. Від 28 жовтня до 29 листопада 1939 р. до табору привезли 12 тис. 235 поляків. Загалом через Осташків перейшов 15 тис. 991 в'язень. Lebediewa N. Katyń – zbrodnia przeciwko ludności / N. Lebediewa. – Warszawa, 1998. – S. 127.

¹⁹ На 19 серпня 1944 р. в таборі перебувало 2 тис. 098 в'язнів, між ними: 154 – німці, 154 – латиші, 369 – австрійців, 62 – румуни, 30 – чехів, 34 – словенці, 55 – поляків, 85 – французів, кілька росіян, італійців, люксембуржців, бельгійців й литовців. Підполковник Журавльов інформував про переповнення табору людьми й проблемами з випіканням хліба. 19 серпня хліба вистачило тільки для півтори тисячі осіб / Rogut D. Internowani żołnierze Armii Krajowej w obozach NKWD-MWD ZSRR 1944-1947 (zarys wybranej problematyki) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://klub-generalagrota.pl/portal/kg/45/14/?poz=2>.

²⁰ Російський державний військовий архів (РДВА). Фонд 1/р, опис 15-ф, справа 87, аркуш 1-2.

²¹ IR: Uwięzieni w Ostaszku i Riazaniu / [red. A. Dzieńkiewicz, A. Gurjanow]. – Warszawa 2002. – Т. XIII. – S. 23-27.

²² Там само.

²³ Rogut D. Internowani żołnierze Armii Krajowej w obozach NKWD-MWD ZSRR 1944-1947 (zarys wybranej problematyki) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://klub-generalagrota.pl/portal/kg/45/14/?poz=2>.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

²⁶ Як виявилось начальник табору і його заступник знали про те, що готується акція, але не повідомили про це вище керівництво. Полковник Рижиков отримав догану за неналежний контроль за в'язнями табору 454 / Там само.

²⁷ IR: Uwięzieni w Ostaszku i Riazaniu / [red. A. Dzieńkiewicz, A. Gurjanow]. – Warszawa 2002. – Т. XIII. – S. 43.

²⁸ Rogut D, Polsko-sowieckie rozmowy dyplomatyczne w sprawie zwalniania z obozów Polaków i obywateli polskich z Wileńszczyzny (1945-1948) / Polska i jej wschodni sąsiedzi w XX w. Studia i materiały / [pod red. A. Konopki, D. Boćkowskiego]. – Białystok, 2004. – S. 434 – 453; NKWD o Polsce i Polakach. Rekonesans archiwalny / [red. W. Materski, A. Paczkowski]. – Warszawa, 1996. – S. 138 – 141; Z archiwów sowieckich. Powrót żołnierzy AK z sowieckich łagrów / [opr. A. Paczkowski, W. Materski]. – Warszawa, 1995.